

Љиљана Гавриловић

ДОДЕЉИВАЊЕ ДЕЦЕ ПОСЛЕ РАЗВОДА БРАКА КАО ПОКАЗАТЕЉ ПОЛОЖАЈА ЖЕНЕ У ДРУШТВУ

У литератури која се бави проблемима положаја жене у друштву најчешће се користе два аргумента којима се поткрепљује тврдња да су жене увек и у свим друштвима мање или више дискриминисане:

1. Жена се одређује као „други пол“, односно њено место у друштву дефинише се према месту и улози мушкарца и у односу на њу.¹

2. У оквиру поделе улога по полу, како у оквиру породице тако и глобалног друштва, делатност жене везана је готово искључиво за сферу приватног, чиме је она искључена из поделе моћи.

Чини ми се да оваква аргументација не може да се прихвати у сваком случају. Наиме, док други аргумент може да се потврди анализом низа установа из многих друштава (што још увек не значи да је и апсолутно важећи), први је потпуно бесмислен, јер је немогуће посматрати одвојено место и улогу жене од места и улоге мушкарца у друштву. То, наравно, важи и обрнуто, али још нико није покушао да дефинише положај мушкарца у друштву, нити би то могао да уради без увида у положај жене у истом друштву. Мислим да се положај жене у оквиру друштва и културе може посматрати на основу различитих облика понашања жена и мушкараца у идентичним културним ситуацијама, као и на основу паралелног посматрања односа друштва према жени, односно мушкарцу.

Наше данашње друштво декларисано је као егалитарно, чиме су жене стекле право да се ангажују и у сфери јавног. Анулирана је тако често навођена дихотомија култура/природа,² где се жена, и у оквиру културе, налази на страни природе и, самим тим мање је вреднована, односно, укинута је подела улога по полу на нивоу глобалног друштва. Неопходно је утврдити у којој мери је равноправност мушкарца и жене данас заиста остварена, како на нивоу појединца (прихватањем различитих активности

из сфере јавног и приватног) тако и на нивоу глобалног друштва (у односу шире заједнице према прихватању делатности које излазе из оквира традицијске поделе улога према полу).

Један од битних показатеља положаја жене (и мушкарца) у нашем друштву је, несумњиво, и додељивање малолетне деце приликом развода брака једном од родитеља. За испитивање су узета два подручја са дијаметрално различитом судском праксом: у Београду и околини деца се у 90% случајева додељују на старање и васпитавање мајкама,³ док се на територији за коју је надлежан Окружни суд у Новом Пазару (општине Нови Пазар, Тутин и Сјеница) у највећем броју случајева деца, нарочито мушка, додељују очевима⁴. На основу овако дијаметрално различитог приступа у оквиру судске праксе може се претпоставити да се и однос према улогама жене и мушкарца у оквиру друштвене структуре драстично разликује, јер Закон о породици СР Србије дозвољава да се деца доделе на чување и васпитавање мајци, оцу или трећем лицу, односно оставља широке могућности за слободну процену суда о ономе што је најбоље за дете. Како се судска пракса тако драстично разликује од Закона, јер се и поред могућности које Закон пружа деца додељују искључиво мајкама, односно искључиво очевима, може се претпоставити да се на основу тако драстичне разлике у пракси може закључивати о битно различитом положају жене у породици, па и друштву уопште у ова два подручја.

Да би се могло утврдити место жене, у оба случаја треба прво размотрити структуру породице и улогу коју жена има, или се бар претпоставља да би требало да има у оквиру ње.

У Београду и околини породица је нуклеарна, сачињавају је муж, жена и њихова неожењена, односно неудата деца. Чести случајеви да у истом домаћинству живе и женини или мужевљеви родитељи условљени су малом могућношћу да се добије стан, односно да се и физички одвоји од родитеља, чиме се ипак не мења структура породице. Претпоставимо да је та породица егалитарна, односно да су муж и жена равноправни што се тиче права и обавеза, првенствено у односу на малолетну децу за чије су васпитање задужени, али и у погледу зарађивања средстава за живот и осталих обавеза у породици.

Међутим, пракса да се малолетна деца у 90% случајева додељују мајкама, док се очевима одређује алиментација, као учешће у издржавању деце, указује на друштвено верификовану различиту улогу жене и мушкарца у оквиру породице, односно у одгајању деце. Ретки случајеви када се деца, из било ког разлога доделе оцу, изазивају отпор околине, а жена која пристане да се о детету брине отац сматра са лошом мајком. Дакле, иако је прокламована равноправност оца и мајке у погледу обавеза према деци, у пракси се сматра да су њихове улоге у одгајању деце битно различите, што се огледа и у судској пракси.

Однос родитеља према деци, односно њихову улогу у издржавању и васпитавању деце, треба посматрати дијахроно, јер на тај начин може да се одреди евентуална промена улога родитеља у оквиру структуре породице. У овом случају ће бити узет распон од тридесетак година, односно две генерације. Подаци су углавном прикупљани неусмереним посматрањем, односно на основу учесничког посматрања⁵ и, делимично, интервјуом.

Педесетих година овог века отац и мајка су имали битно различите улоге у васпитавању и издржавању деце. Велики број жена није радио,

па су се оне, као домаћице, бавиле кућом и породицом, док су мужеви били задужени за обезбеђивање средстава за живот целе породице. То се уклапа у традицијски однос где је извршена поларизација по полу; мушкарац задужен за делатност у јавној сфери, што обухвата и све привредне делатности везане за комуникацију са спољним светом, док је жена везана за сферу приватног, што обухвата све послове у кући, социјализацију деце и, евентуално, привређивање из кога је искључена комуникација са јавношћу, односно привређивање у оквиру породичног имања (што је у граду немогуће). Чак и када је жена била запослена највећи део обавеза у оквиру домаћинства је остајао њој (осим, евентуално, набавки и тежих послова). То је, поред утицаја традицијских односа, везано и за квалификациону структуру по полу, јер су мушкарци углавном имали више образовање од жена, а самим тим и веће приходе, па се и даље сматрало да су они обавезни да издржавају породицу, док је женин приход третиран као допунски. У случајевима развода брака деца су по правилу додељивана мајкама, што је и законски било регулисано, јер је то потпуно одговарало улогама које су отац и мајка, у највећем броју случајева, имали у оквиру породице — мајка је и после развода била задужена за социјализацију деце, док је отац првенствено био обавезан да учествује у издржавању деце, или да их самостално издржава ако је мајка била незапослена.

До осамдесетих година су се односи у породици веома изменили, јер муж и жена најчешће заједнички зарађују новац, а како је и квалификациона структура углавном изједначена (могуће су све комбинације — да муж и жена имају исту квалификацију, да муж има вишу школску спрему од жене, али и обрнуто) изједначени су и приходи, тако да је учешће оба родитеља у издржавању деце подједнако. Што се васпитања и образовања деце тиче, ситуација се разликује у зависности од квалификационе структуре, односно нивоа образовања, времена досељавања у Београд и краја из кога су се појединци доселили, односно миљеа у коме су одрасли и васпитавани. Ипак, у свим случајевима, практично, нема више поделе на приватно и јавно, јер оба родитеља учествују у обе сфере. То је израженије код брачних парова где су оба, или само један супружник, рођени и одрасли у Београду, али је све више присутно и код оних који су се у Београд доселили после завршене средње школе или факултета. Сада се децом претежно баве очеви, јер мајке, и поред поделе послова, и даље имају више обавеза у кући. Међутим, приликом развода брака судови и даље децу додељују мајци, без анализе односа у конкретној породици и са потпуним занемаривањем жеље очева да се деца, евентуално, доделе њима. Како је и оцена околине, у ретким случајевима додељивања детета оцу, негативна, то се, и поред измењених односа у породици, становиште суда и оцена околине подударају.

С друге стране, на територији за коју је надлежан Окружни суд у Новом Пазару, деца се по разводу брака најчешће додељују очевима. Нема битне разлике између педесетих година и савременог периода, осим што су данас чешћи случајеви да се женска деца доделе мајци. Поред тога, нема битних разлика између града и села. Деца се додељују оцу чак и када је мајка запослена а отац није (што је чест случај, нарочито у најнижем социјалном слоју, где је и број развода највећи), мада запослена мајка може да пружи далеко боље услове за развој детета. Мајке се веома ретко жале на овакве одлуке суда, претпостављајући, пре свега, да ће се веома

брзо поново удати, а да њиховој деци из првог брака не би било добро ни у очуховој кући, нити у мајчином роду. У току испитивања чули су се карактеристични одговори мајки: „Нека он брине о својој деци“, што је директно повезано са традицијским схватањем да је деци место у очевој кући, где имају право наслеђивања. Поред тога, једино је отац обавезан да издржава децу, док мајчин род нема никаквих обавеза према деци својих одива, као ни сама мајка ако се разведе и оде из мужевљевој куће. Поред тога, како је највећи проценат развода у најнижем социјалном слоју међу сиромашним сељацима, незапосленим у граду, сасвим без икаквог образовања, суд обично нема на основу чега да одреди алиментацију за издржавање деце, а и досуђене алиментације су веома ниске и, најчешће, не могу да се наплате, тако да су деца која остају у очевој породици релативно збринута. То се нарочито односи на мушку децу, која, и поред законског изједначавања браће и сестара, једина имају право наслеђивања.

Иако је и овде такође присутна подела послова по полу, социјализација деце није искључива обавеза мајке, него очеве жене, која не мора да буде и биолошка мајка деце. Како су бракови прилично нестабилни, чест је случај да се жена брине о мужевљевој деци из више претходних бракова, док се о њеној деци из прошлих бракова брину садашње жене њених бивших мужева. Дакле, ту је пресудна друштвена припадност детета очевој породици, а не биолошка повезаност мајке и детета, па је опет став суда потпуно усклађен са мишљењем друштвене средине и мишљењем родитеља о обавезама које имају према деци.

Из свега што је речено види се да постоје два основна модела доношења одлука о додељивању деце после развода брака:

- модел А — додељивање деце мајци и
модел Б — „ „ оцу.

У оквиру модела А можемо, с обзиром на структуру породице, да раздвојимо:

- MA_1 — нуклеарна породица са израженом дихотомијом приватно/јавно, где обавезе према деци има углавном мајка
и
 MA_2 — нуклеарна породица у оквиру које је извршено интегрисање приватног и јавног, чиме су изједначене и обавезе оба родитеља према деци.

Очито да је $MA_1 \neq MA_2$, док је становиште судске праксе, али и јавног мњења да је $MA_1 = MA_2$.

мБ подразумева проширену породицу, која је још увек доминантна на територији где је овај модел заступљен.

На први поглед постоји изражена супротност између модела А и Б, иако су односи у породици засновани на истом принципу, односно на дихотомији приватно/јавно, што би могло да укаже на различит принцип у оцењивању положаја жене у оквиру породице. Међутим, суд у првом случају првенствено оцењује женину улогу у сфери приватног и даје предност

природи, односно биолошкој повезаности мајке и детета и традицијској обавези жене да се искључиво она посвећује социјализацији деце, и деца се додељују искључиво њој, док отац има само обавезу издржавања детета (модел А), што такође одговара његовој улози у оквиру породице засноване на традицијској дихотомији. У другом случају (модел Б) оцењује се пре свега формална припадност деце породици оца, дакле, даје се предност култури, и деца се додељују оцу, док је за социјализацију задужена било која жена која је тренутно удата за оца детета, па заузима и место мајке, чиме добија и све њене дужности. Тако се у ствари, третман жене уопште не разликује, јер се у оба случаја жена третира у зависности од положаја у оквиру дихотомије приватно/јавно, увек је стављена на страну природе, с тим што се у првом случају даје приоритет природи, а у другом култури. Тако је модел А = модел Б са становишта судске праксе и јавног мњења, с тим што се у оквиру мА природа, односно приватно, вреднује више од културе, односно јавног, што већ представља помак у односу на традицијско вредновање места у оквиру дихотомије, односно улоге оца и мајке у породици.

Посебну пажњу треба посветити изједначавању мА₁ и мА₂, које судска пракса третира идентично, иако постоје битне разлике у структури породице, односно у улогама оца и мајке у односу према деци. Свођење ова два модела на мА₁ значи да реструктурирање породице и интегрисање приватног и јавног, иако друштвено прокламовано и, чак, регулисано Законом, у ствари није друштвено признато, што потврђује и сагласност судске праксе и јавног мњења. Жени се и даље (директно, али далеко више индиректно) намеће улога у сфери приватног, иако је њена обавеза и деловање у сфери јавног (обавезна је да буде запослена и да својим приходом учествује у издржавању деце, с тим што има могућност и за афирмацију како на послу тако и у другим областима друштвеног, културног и јавног деловања). При томе се мушкарац третира као апсолутно неподобан за бављење било чиме из сфере приватног, првенствено за одгајање деце, па се његова улога упорно своди на учешће у издржавању. То, у ствари, значи да се са дискриминације жене, њеним искључивањем из сфере јавног, прелази на дискриминацију мушкараца, њиховим апсолутним искључивањем из сфере приватног, док је жена обавезна да делује у обе сфере. На тај начин је задржана традицијска улога мушкараца у породици, а прихваћена је еманципација жене и призната јој способност да, у оквиру породице и у односу на децу, обавља све делатности — и из сфере јавног и из сфере приватног.

Постоје, дакле, две основне варијанте односа судске праксе према жени, односно одређивања њене улоге у оквиру породице. У мА₁ и мБ судска пракса признаје фактичку структуру породице и односи се према жени у складу са њеним местом у породичним оквирима, док се у мА₂ пренебрегава фактичка структура породице, па се, настојањем да се односи и даље регулишу у складу са традицијском структуром породице, са дискриминације жена прелази на дискриминацију мушкараца. Мишљење јавности, које се подудару са схватањем судске праксе, потврђује тенденцију да се задржи традицијска структура породице, иако је она фактички већ превазиђена.

Додељивање деце после развода брака захтева, у ствари, од суда и центара за социјални рад детаљну анализу односа у свакој конкретној породици, јер је само тако могуће донети исправну одлуку о томе ком родитељу треба поверити децу на чување и васпитавање. Све док се рутински деца буду додељивала само очевима или само мајкама, односно док се један пол буде искључивао из сфере јавног или приватног, неће бити заштићени интереси деце, нити ће бити остварена истинска равноправност полова.

НАПОМЕНЕ

¹ С. де Бовоар, *Други пол*, Београд 1983.

² Ш. Ортнер, *Жена спрам мушкарца као природа спрам културе?*, Антропологија жене, Београд 1983, 152—183.

³ Податак је више пута објављен у средствима масовних комуникација, а потврђен је и учесничким посматрањем.

⁴ Податак је наведен на основу докумената из Архива Окружног суда у Новом Пазару (1979. — 1981.) и испитивања на терену.

⁵ Д. Дрљача, *Учесничко посматрање као вид проучавања брака и породице у граду*, Етнолошке свеске V, Београд 1984, 19—22.